

Neki primjeri prisustva hamzevija u bosanskohercegovačkoj kulturi

Rosana Ratkovčić

Sveučilište Sjever, Koprivnica, Hrvatska

Sažetak

O temi hamzevija, šejha Hamze Balijsa i hamzevijskog tarikata napisan je veliki broj radova, ne samo na jezicima kojima se govori u Bosni i Hercegovini, već i na mnogim svjetskim jezicima, a spominjanje derviša hamzevija u narodnim predajama i legendama je neizbrojivo. Miješanje povijesnih činjenica i legende, znanstvenih teorija i predaje, kada se radi o hamzevijama, toliko je učestalo da se može smatrati sastavnim dijelom kulture. Zbog toga bi bilo izuzetno teško napisati jedinstven, metodološki dosljedan i znanstveno elaboriran povijesni i kulturološki pregled uloge i značaja hamzevija u bosansko-hercegovačkoj kulturi. Iz tog razloga odabrali smo da se u ovom članku zadržimo samo na nekim primjerima, s naglaskom na predstavljanje i ulogu hamzevija u romanima *Tvrđava* Meše Selimovića i *Hodža Strah* Derviša Sušića.

Ključne riječi: šejh Hamza Bali, bajramije, melamet, Meša Selimović, Derviš Sušić

Osnivanje hamzevijskog tarikata vezano je uz bošnjaka Hamzu Balija Orlovića i predstavlja poseban ogranak (*kol*) bajramijsko-melamijskog reda. Hamzevijski tarikat dobio je ime nakon pogubljenja šejha Hamze Balija (1573. godine) kao uspomena na njega i njegovo stradanje.¹

Bajramijski tarikat dobio je ime po Hadži Bajramu Veliju koji je djelovao krajem 14. i u prvoj polovici 15. stoljeća u Ankari. Nakon smrti Hadži Bajrama Velija (1429/30.) tarikat-i bajramije podijelio se na dva ogranka. Prvi je poveo Hadži Bajramov halifa Ak Šemsuddin (umro 1459.), a kol nastao ovim slijedom naziva se *bajramije-šemsije*.² Drugi ogranak pod vodstvom Omer Dede (Emira) Sikkinija iz Burse (umro 1476.) nastojao je oživjeti melamijske običaje i propovijeda koncept egzistencijalnog monizma, *vahdet-i vudžuda* (wahdat al-wujud). Ovaj kol nazvan je *bajramije-melamije* ili *bajramije-šettarije*.³

Melamijski red započinje s Abu Salih bin Imarat al-Kasarom (umro 884-85.), a red se u vremenu od 9. do 11. stoljeća raširio u Horasanu (Iran) i cijelom Turkestanu.⁴ U pravom značenju pojma melamet nije tarikat, već stanje, *hal*, koje se smatra vrhunskim stupnjem tarikata i kaže se “gdje prestaje tarikat počinje melamet”.⁵

Jedan od najznačajnijih tesavvufskih mislilaca srednjeg vijeka, Ibn Arebi, poznat i kao Šejhu-l Ekber (1164–1240.), govori o melametu kao zadovoljstvu u duhovnoj spoznaji. U Ibn Arebijevom učenju osobito mjesto zauzima je koncept *vahdet-i vudžuda*, jedinstva egzistencije, koji je često smatran panteističkim (u smislu stapanja Boga i čovjeka), a time i krivovjernim. *Vahdet-i vudžudu* pripadalo je centralno mjesto u hamzevijskoj doktrini, Ibn Arebi bio je na osobitoj cijeni kod hamzevija, a jedan od najboljih komentara njegovog djela *Fusus al-hikem* (Dragulji mudrosti) napisao je Abdullah Bošnjak (umro 1643.), jedan od istaknutih bošnjaka predstavnika hamzevijskog bratstva u književnosti.

¹ Dž. Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, 1986., str. 191.

² Isto, str. 187.

³ Isto, str. 187; Edin Kukavica, *Bajramije-melamije Hamzevijje*, Sarajevo, Izdavačka kuća *Sedam*, 2009., str. 333.

⁴ Dž. Čehajić, n. dj., str. 186.

⁵ Šejh Ćazim Hadžimejlić u razgovoru, 26. kolovoza 2015.

Kao komentator Ibn Arebijevog djela *Fusus al-hikam* dobio je nadimak “Šarih ul-Fusus” (Komentator Fususa).

Bajramijsko-melamijski red bio je kroz otomansku povijest jedan od tarikata koji su imali problema s vlastima i često je proganjan zbog optužbi za “profanost i devijacije”.⁶ Osnivanje bajramijskog tarikata događa se u vrijeme prinčevskih ratova postankarskog perioda i ustanka šejha Bedreddina.⁷ Hadži Bajrama Velija je Sultan Murat II pozvao u Jedrene (između 1426. i 1429. godine) zbog sumnji u učenje i socijalno nastupanje njegovog tarikata.⁸ Sumnje kod Murata II vjerovatno su potaknute i time što je Hadži Bajram Veli bio učenik šejha Hamid-i Velija, poznatog kao Somundi Baba (1331–1412), kao i šejh Bedreddin, koji je 1416. godine predvodio veliki pokret protiv sultanove vlasti.⁹

Hamza Bali Orlović rođen je u prvoj polovici 16. stoljeća, vjerovatno u selu Orlovići u blizini Vlasenice.¹⁰ U Istanbulu je bio murid Husamuddina Ankarevija, kojeg je naslijedio na mjestu halife bajramijsko-melamijskog tarikata cjelokupnog Osmanskog carstva.¹¹ Husamuddin Ankarevi optužen je za krivovjerstvo i zatvoren u ankarskoj tvrđavi, u kojoj je pronađen mrtav 1556/57. godine.

Husamuddin Ankarevi bio je učenik šejha Ismaila Mašukija, poznatog i kao šejh Oglan (dijete, dječak), koji je bio učenik Omer Dede, jednog od nasljednika Hadži Bajrama Velija. Ismail Mašuki propovijedao je koncept vahdet-i vudžuda, a osmanske vlasti dale su ga smaknuti izdajući fetvu s objašnjenjem da je njegovo učenje heretičko.¹² Nekoliko godina nakon njegovog pogubljenja izdana je druga fetva kojom se svako ko ustvrdi da je Ismail Mašuki neopravdano i nepravedno pogubljen i sam heretik i suočava se sa smrtnom kaznom.¹³ Vjeruje se da je tokom

⁶ Ć. Hadžimejlić, Bayrami and Hamzaviyya Orders in Bosnia-Herzegovina, *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 58.

⁷ Nedim Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo, Svjetlost, 1971., str. 616.

⁸ Isto, str. 616.

⁹ Ć. Hadžimejlić, n. dj., str. 58.

¹⁰ S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, Matica hrvatska, 1931., str. 22.

¹¹ Dž. Čehajić, n. dj., str. 191.

¹² H. Dervišević, “Hamza Orlović – Bali”, *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 12.

¹³ Edin Kukavica, n. dj., str. 334.

tog drugog vala proganjanja sljedbenika Ismaila Mašukija pogubljen i Husameddin Ankarevi, učitelj Hamze Balija.¹⁴

Poslije smrti Husamuddina Ankarevija, šejh Hamza Bali vratio se u svoj rodni kraj u zborničkom sandžaku, da bi propovijedao i širio svoj nauk. Za kratko vrijeme zadobio je nekoliko hiljada pristaša, murida.¹⁵ Za vrijeme djelovanja Hamze Balija u Bosni neki su ga predstavnici uleme i pojedini šejhovi optužili za herezu i nevjerstvo kod sultana, po čijoj naredbi je doveden u Istanbul s izvjesnim brojem njegovih učenika. U arhivu Turske vlade nalazi se ferman pisan zborničkom begu i kadiji na kojem se nalazi datum 19. Zul-hidždže 980. hidžretske godine (22. travnja 1573.) u kojem se kaže:

“Neka se uhvati osoba po imenu Hamza, koji stanuje u Tuzli, u mahali Eskidžuma, u kući Sefera sina Hasana Subaše, a ukoliko ga ne pronađete neka ga nađu njegovi kefil (jamci), i neka ga dovedu u Dergahi-Muala i predaju oficiru Mustafi.”¹⁶

Šejhul-islam Ebu Suud (1490–1574.) izdao je fetvu kojom se Hamza Bali proglašava krivovjercem i heretikom i naređuje njegovo pogubljenje.¹⁷ Ebu Suud se u ovoj fetvi poziva na fetvu izdanu protiv Ismaila Mašukija koji je kako smo ranije spomenuli bio šejh Husamuddina Ankarevija, učitelja Hamze Balija:

“Na osnovu fetve mog učitelja, uglednog, pokojnog Ibni Kemala, osuđen je i pogubljen Ismail Mašuki. Šerijatska odluka protiv Ismaila zasnovana je na tome pošto je utvrđeno da je on zindik i mulhid (heretik). Prema tome, kako je u tome redu i šejh Hamza, i on je zindik, pa je njegovo pogubljenje u skladu sa šerijatskim propisima.”¹⁸

Šejh Hamza Bali pogubljen je na Tahtakaleu, ispod Deveoglua, pozadi Sulejmanije džamije u Istanbulu, prema nekim autorima 1562., a

¹⁴ Isto, str. 334.

¹⁵ Dž. Čehajić, n. dj., str. 192.

¹⁶ A. Bečiragić, “Hazreti Hamza Bali“, *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 18.

¹⁷ Dž. Čehajić, n. dj., str. 192.

¹⁸ M. Hadžijahić, “Udio Hamzevija u atentatu na Mehmed-pašu Sokolovića“, *POF*, V (1955), str. 325.

prema nekima 1573. godine.¹⁹ Mezar šejha Hamze Baliija danas se nalazi u mezaristanu na Silivri Kapiji u Istanbulu.²⁰ Nakon smaknuća ubice su bile potplaćene da odnesu tijelo na Seyyid Nizam gdje je i ukopan, a poslije pedeset godina tijelo je preneseno na današnju lokaciju, gdje je podignuto turbe, dok su na prvobitnoj lokaciji podignuti hamzevijski nišani bez obilježja.²¹ Turbe šejha Hamze Baliija na Silivri Kapiji 1864. godine podigao je Mehmed Ali-paša Rizvanbegović (1849–1901.), sin Ali-paše Rizvanbegovića.²² Natpisi na turbetu postavljeni su prilikom posljednje restauracije 1996. godine koju je pokrenuo Čazim Hadžimejlić.

U kontekstu tradicije bosanskohercegovačkog tesavvufa treba istaknuti da Bosna ima dva Pira, osnivača tarikata. Jedan je Hamza Bali Orlović po kome je hamzevijski tarikat dobio ime, a drugi je šejh Husein Baba Zukić – Bosnić, osnivač *huseini kola* u nakšibendijskom tarikatu, koji je djelovao u središnjoj Bosni, a nauk je stjecao u svim tadašnjim glavnim centrima tesavvufa, Konji, Bagdadu, Basri, Samarkandu, Buhari i u Kasri Arifanu, u tekiji osnivača nakšibendijskog tarikata Behaiddina Nakšibenda.²³ Husein Baba Zukić duhovni je čuvar prostora Bosne i Balkana, a njegovo turbe nalazi se u Vukeljićima nadomak Fojnice.

Ubojstvo šejha Hamze Baliija može se uporediti s ubojstvom šejha Mensura al-Haladža (858–922.), perzijskog mistika i pjesnika, koji je pogubljen u Bagdadu 922. godine zbog optužbi za herezu, dok je pravi razlog njegovog smaknuća bio politički, zbog okupljanja brojnih sljedbenika i straha od njegovog utjecaja, kao i u slučaju Hamze Baliija, pa bismo šejha Hamzu Baliija Orlovića mogli nazvati i balkanskim Haladžem.

Pogubljenjem šejha Hamze Baliija i progonom hamzeviija 1573. godine vlasti nisu uspjele uništiti ovaj tarikat i iskorijeniti njihove ideje,

¹⁹ Dž. Čehajić, n. dj., str. 191.

²⁰ H. Dervišević, n. dj., str. 14. Zasluga je profesora Čazima Hadžimejlića da je mezar šejha Hamze Baliija pronađen i obnovljen, čime je pridonio da šejhu Hamzi i hamzeviijama bude vraćeno mjesto u kulturi i identitetu bosanskog tesavvufa.

²¹ Čazim Hadžimejlić, prema predaji Baha Dogramandži, u: Isra i Damir Tatlić, "Arhitektura turbeta melamijsko-hamzevijskih velikana", *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 73.

²² Isto, str. 193.

²³ Č. Hadžimejlić, "Šejh Husein Baba Bosnevi", *Kelamu'l Šifa'*, 1430/2009., br. 20, str. 82. Ovaj članak donosi detaljne podatke o životu i djelovanju šejha Husein Babe.

pa je 1582. godine zabilježena pobuna hamzevija u Gornjoj Tuzli.²⁴ O ovom događaju govori pet carskih odredbi upućenih kadijama Zvornika, Gračanice, Tuzle i Sarajeva, kao i zvorničkom sandžak-begu i bosanskom begler-begu, u vremenu između 1. juna i 14. novembra 1582. godine. Adem Handžić donosi faksimil i prijevod prvog fermama, od 8. džumada 990. hidžretske godine (1. juna 1582.).²⁵ Iz ovog fermama može se razabrati da je u Gornjoj Tuzli bila formirana i "derviška vlada", u kojoj su bili Mehmed, sin Hasanov, koji se nazivao "sultanom", Husein-aga nazivao se "vezinom", Ali-Hodža "stambolskim kadijom", a Memija, sin Iskenderov, defterdarom.²⁶ Iz fermama se također može zaključiti da oni nisu bili uhvaćeni, da su uspjeli pobjeći.²⁷

Džemal Čehajić piše kako su pojava i širenje melamijsko-hamzevijskog učenja sredinom 16. stoljeća u Bosni i Hercegovini, a naročito u tuzlanskom kraju, i stvaranje brojnog i snažnog hamzevijskog bratstva, koje je postepeno prerastalo u religiozno-socijalni pokret s određenim političkim tendencijama, na tako isturenim provincijama prema Evropi izazvali sumnje i strah, što je izazvalo reagiranje oficijelne ortodoksne uleme i osmanske administracije.²⁸ U progonima hamzevija u Bosni i Hercegovini i Istanbulu uzeli su učešća i najistaknutiji predstavnici bosanske ortodoksne uleme, Hasan Kafi-Pruščak i sarajevski mula Bali-efendija, a od strane vlasti vezir Mehmed-paša Sokolović.²⁹

Unatoč progonima hamzevijski tarikati uspješno se održali, pa o prisustvu hamzevija u 17. stoljeću saznajemo iz saopćenja Atajija (umro 1634.) koji kaže da su se još u njegovo vrijeme u Gornjoj i Donjoj Tuzli nalazili krivovjerci, Hamzini sljedbenici.³⁰ Ibrahim sin Timurhana, unuk šejha Hamze, zvani *al-Kazzaz* (Svilar), sklonio se iz Bosne da bi izbjegao sudbinu svoga djeda i njegovih sljedbenika, putovao je

²⁴ A. Handžić, O progonu hamzevija u sjeveroistočnoj Bosni 1582. godine, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne u Tuzli, Tuzla, 1975., str. 33.

²⁵ Isto, str. 34–35.

²⁶ Isto, str. 36.

²⁷ Isto, str. 36.

²⁸ Dž. Čehajić, n. dj., str. 198.

²⁹ A. Handžić, n. dj., str. 51, 64.

³⁰ S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, Vlastita naklada, 1912., str. 36, 300.

mного po arapskim zemljama, a u svakom gradu u kojem je boravio predstavljao se pod drugim imenom.³¹ Bio je značajan pisac mističkih djela i propagator melamijsko-bajramijskog reda u Egiptu i uopće u arapskom svijetu, a umro je 1617. godine u Kairu.³²

Djelovanje hamzevija nastavilo se sve do naših dana. Ćazim Hadžimejlić piše kako su se do nedavno na zidovima nekih džamija u Gornjoj Tuzli mogli naći tekstovi i stihovi u nestaliku pismu u kojima se može prepoznati hamzevijski i melamijski stil.³³ U časopisu *Kelamu'l Šifa'*, u broju posvećenom hamzevijama, pod naslovom "Hamzevijski tarikat živi", objavljen je razgovor koji je Ćazim Hadžimejlić vodio s profesorom Baha Dogramandžijem iz Istanbula, pripadnikom hamzevijskog tarikata.³⁴

U romanima bosanskohercegovačkih pisaca, u *Tvrđavi* Meše Selimovića iz 1970. i u romanu *Hodža Strah* Derviša Sušića iz 1973. godine, hamzevije i hamzevijske ideje predstavljene su kao simboli i nosioci otpora i pobune.

U romanu *Tvrđava* pobunjenička obilježja hamzevijskog tarikata mogu se prepoznati kao jedan od nosilaca radnje, hamzevijske ideje predstavljaju pokretač djelovanja studenta Ramiza, koji svojim pobunjeničkim govorima uznemirava vlast, a svojim intimnim strepnjama uznemirava glavnog junaka, Ahmeta Šabu.

Sve mu je otkrio jedan derviš hamzevijskog reda. Upravljači nisu potrebni, ni vladar, ni država, sve je to nasilje. Dovoljni su ljudi koji se dogovaraju o svemu, obični ljudi, koji obavljaju svoje poslove, i ne žele da vladaju nad drugima, a ne daju da iko vlada nad njima, i dovoljna je božija milost koja će im pomoći. Derviša su ubili, ali su njegove riječi ostale u njemu.³⁵

Pod utjecajem ovakvih razmišljanja, koje pisac pripisuje dervišima hamzevijama, student Ramiz drži uvečer propovijedi u Alipašinoj

³¹ Dž. Čehajić, n. dj., str. 206.

³² Isto, str. 206.

³³ Ć. Hadžimejlić, Bayrami and Hamzaviyya Orders in Bosnia-Herzegovina, str. 63.

³⁴ "Hamzevijski tarikat živi", *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 6–11. Baha Dogramandži umro je prošle godine (2014.)

³⁵ M. Selimović, *Tvrđava*, Sarajevo, Connectum, 2014., str. 151.

džamiji, gdje govori “ono što pametan čovjek nikad ne govori javno“, a jednoj od ovih propovijedi sa strahom i nemirom prisustvuje i junak romana Ahmet Šabo:

Rekao je, sjećam se i sad svog zaprepaštenja, da postoje tri velike strasti: alkohol, kocka i vlast. Od prve dvije ljudi se nekako mogu izliječiti, od treće nikako. Vlast je najteži porok. Zbog nje se ubija, zbog nje se gine, zbog nje se gubi ljudski lik. Neodoljiva je, kao čarobni kamen, jer pribavlja moć. Ona je duh iz Aladinove lampe, koji služi svakoj budali koja ga drži. Odvojeni ne predstavljaju ništa; zajedno, kob su ovoga svijeta. Poštene i mudre vlasti nema, jer je želja za moći bezgranična. Čovjeka na vlasti podstiču kukavice, bodre laskavci, podržavaju lupeži, i njegova predstava o sebi uvijek je ljepša nego istina. Sve ljude smatra glupim, jer kriju pred njim svoje pravo mišljenje, a sebi prisvaja pravo da sve zna, i ljudi to prihvataju. Niko na vlasti nije pametan, jer i pametni ubrzo izgube razbor, i niko trpeljiv, jer mrze promjenu. Odmah stvaraju vječne zakone, vječna načela, vječno ustrojstvo, i vežući vlast uz boga, učvršćuju svoju moć. (...) Bez hljeba narod može ostati, bez vlasti neće. Oni su bolest na narodnom tijelu, kao guke. Kad jedna guka otpadne, izraste druga, možda grđa. Ne možete bez nas, kažu nam, razbojnici bi se namnožili, neprijatelj bi nas napao, nered bi u zemlji nastao. A ko drži ovu zemlju, ko je hrani, ko je brani? Narod. A oni nas globe, kažnjavaju, zatvaraju, ubijaju. I još natjeruju naše sinove da to čine. Oni bez vas ne mogu, vi bez njih morate.³⁶

U odnosu između glavnog junaka romana *Tvrđava*, Ahmeta Šabe i studenta Ramiza mogu se primijetiti paralele s likom bjegunca iz romana *Derviš i smrt*, čiji dolazak unosi nemir u razmišljanja glavnog junaka Ahmeda Nurudina, koji je derviš, dok u romanu *Tvrđava* sljedbenik derviškog reda, student Ramiz, i događaji vezani uz njegovo zatvaranje i oslobađanje, predstavlja razlog egzistencijalnih problema i uznemirenosti glavnog junaka Ahmeta Šabe.

O odnosu između ovih romana Meša Selimović kaže: “*Tvrđava* je pandan *Dervišu i smrti*. Tvrđava je svaki čovjek, svaka zajednica, svaka država, svaka ideologija.”³⁷ U tom smislu tvrđavu iz naslova romana možemo promatrati istovremeno kao simbol pojedinca zatvorenog

³⁶ Isto, str. 145–146.

³⁷ M. Selimović, *Sjećanja*, Beograd, Rijeka, Otokar Keršovani, 1976., str. 214.

u sebe, ali i kao simbol vlasti pred kojom se čovjek zatvara u vlastitu tvrđavu.

U romanu *Derviš i smrt* tvrđava je mjesto na kojem je zatvoren brat glavnog junaka šejha Ahmeda Nurudina, i mjesto gdje je na kraju ubijen – događaji koji pokreću intimnu ispovijest glavnog junaka, njegova preispitivanja i burne promjene kroz koje prolazi. U romanu *Tvrđava*, tvrđava je mjesto na kojem je zatočen i kasnije oslobođen student Ramiz, događaji u kojima glavni junak Ahmet Šabo posredno sudjeluje, i koji će imati značajan utjecaj na njegov život. Ako se uzme u obzir spomenuti iskaz pisca o tvrđavi kao simbolu svakog čovjeka, možda na tvrđavu u romanu *Tvrđava* možemo gledati kao na jedan od likova iz romana *Derviš i smrt*, koji je preuzet da bi postao lik u novom romanu, kao što je pisac želio napisati i roman o Hasanu iz romana *Derviš i smrt*, “vedrom čovjeku koji neobavezno misli i živi“, da bi zaokružio ovu trilogiju.³⁸

Roman *Hodža Strah* Derviša Sušića sastoji se od tri dijela sa dva glavna junaka. U prvom i drugom dijelu predstavljen je Vehab Koluhija, mladi vojnik u turskoj vojsci koji se nakon poraza pod Bečom 1683. godine vraća u Bosnu. Kada put “zaprijeti dosadom i slijetanjem jata teretnih misli na tjeme“ Vehab Koluhija potražio je pjesmu “dok ona sama ne izvrije“, pjesmu koja počinje riječima *Oj Dunavo, jel' ti na me žao*, a s pjesmom dolaze sjećanja na amidžu Hafiz Demira muderris efendiju Koluhiju, buntovnog hamzeviju, koji je zadavljen gajtanom u sarajevskoj tvrđavi.

Amidža Demir učio je svog tada šesnaestogodišnjeg nećaka “sve što treba da zna pošten čovjek“, a ovaj nauk sastojao se od ponavljanja pitanja tko je bio najučeniiji Bošnjak svih vremena, na koje je trebalo odgovoriti Hamza Orlović, zvani Bošnjak. Nakon uvodnog pitanja amidža Demir nastavlja sa svojim predavanjem, “uvijek istim, svaki put nazivajući ga novim“:

“Rekli smo, je li, da je šejh Bedreddin, Allah rahmetejlesn, govorio da svako carstvo, zasnovano na pljački slabih od strane pohlepnih, a jakih, na nasilju moćnih i suzama nemoćnih, na licemjerju slugeranja plaćenih od strane moćnih i obješenim tjelesima onih koji su pokušali da se oslobode nasilja, kao što to bijahu recimo, Mustafa Borkludžija, pa Hamza Orlović, zvani Bošnjak, pa sve redom, do posljednjeg seljaka, esnaflije, kmeta ili slobodna čovjeka, da takvo carstvo, je li...”

³⁸ Isto, str. 214.

(...) s napomenom da su carstva izmišljena da bi se održalo nasilje, što je učenik morao ponoviti.³⁹

Treći dio romana priča o dalekom potomku Vehaba Koluhije, Hafizu Seidu Ali-efendiji Koluhiji, koji dobiva nadimak Hodža Strah zbog svoje nesigurnosti i dobroćudne plašljivosti, o njegovom životu izloženom poniženjima i uvredama i o njegovoj nagloj i potpunoj promjeni nakon pisma iz Sarajeva s naredbom da sakupi i povede vojsku u obranu Bosne od Austro-Ugarske vojske 1878. godine. Pretvara se u neumornog, neustrašivog i uspješnog ratnika koji ne odustaje od borbe iako je svjestan njezine beznadežnosti i nemogućnosti Bosne da se odupre nepobjedivom protivniku.

S hamzevijskim učenjem Hodža Strah se upoznaje prepisujući predavanja svoga profesora u medresi. U tim predavanjima profesor se žestoko okomljavao na različite hereze u islamu – od arijevac, preko šejh Bedreddina i hamzevija, pri čemu je navodio duge citate iz učenja tih otpadnika, “a ti citati golicali su i mamili momka svojom svježinom i pobunom”.⁴⁰

Na kraju romana, nakon što postaje jasno da se Bosna ne može oduprijeti Austro-Ugarskom pohodu pa Hodža Strah nema više s kim i protiv koga ratovati, kao konačni čin svoje borbe ubija dvojicu austrijskih oficira osuđujući tako sam sebe na smrt. Predana borba Hodže Straha, bez obzira na njezinu uzaludnost, ponovo se na kraju romana upoređuje s hamzevijskim otporom. “No, nije nama prvi put da u krv ulijećemo bez nade u pobjedu. Od esnafskih nemira, od hamzevijskih otpora, od seljačkih mahnitih provala, mi se batrgamo bez čvrsta plana i dugoročna, a jasna cilja, do ovog dana i časa.”⁴¹

U pripovijetki Derviša Sušića *Plaćenik* sličan je motiv preobrazbe glavnog junaka kao i u romanu *Hodža Strah*. Iako njegova preobrazba nije toliko nagla i potpuna, glavni junak Muzafer Pilavija se od poniznog, uplašenog čuvara Mehmed-paše Sokolovića pretvara u odlučnijeg čovjeka koji pomaže pobunu janičara i moli za život hamzevijskog šejha optuženog da je pripremao ubojstvo Mehmed-paše.⁴² U ovoj pripovijetki

³⁹ D. Sušić, *Hodža Strah*, Zagreb, V. B. Z., 2005., str. 24.

⁴⁰ Isto, str. 170.

⁴¹ Isto, str. 253.

⁴² D. Sušić, *Plaćenik*, u: D. Sušić, *Pobune*, Sarajevo, 1966., str. 37–38.

Derviš Sušić ponovo je dao prostor hamzevijskim idejama, koje autor tumači prvenstveno kao suprotstavljanje vlasti, pa navodi sadržaj pisma pronađenog kod optuženog hamzevije:

Nije svako carstvo tamnica, ali nijedno nije bez nje. Pravde carstva učinile su više nepravdi nego svi krvnici zajedno. Iz podruma pravosuđa uvijek je dopirao jauk, smijeh nikad. I dok se iz memle zindana čuje ijedan vrisak, ijedan uzdah, dok neko nad nekim ostvaruje svoju ili tuđu pravičnost, bit će jasno da je do pravde još daleko. Kad dođe vrijeme da nijedan čovjek ne mogne biti u rukama drugog predmet, broj, ili sredstvo, onda će palate sudstva biti izlišne i po njima mogu da ojnaju i piške dječica. Ali tek u dalekim visinama budućnosti ljudska historija dozrijeva razrješenjima. Naše je da djelima ubrzavamo uspone. Proklet neka je ko zaustavlja!⁴³

Kasnije u pripovijetki opisuje razgovor između zarobljenog hamzevije i Mehmed-paše, u kojem hamzevija negira svaku vlast, vezirsku i sultansku, carstvo i upravu. Na Mehmed-pašino pitanje o neophodnosti uprave u očuvanju carstva hamzevija se poziva na šejha Bedreddina, dovodeći ga u vezu i s hamzevijskim idejama.

Spominjanje šejha Bedreddina, kao i Mustafe Borkludžije, stavlja radnju romana *Hodža Strah* u kontekst ustanaka i pobuna na prostoru osmanskog carstva predvođenih heterodoksnim derviškim redovima. Šejh Bedreddin je 1416. godine sa svojim učenicima pokrenuo pobunu koju Nedim Filipović naziva radikalnim socijalnim ustankom.⁴⁴

Baza Bedreddinovog ustaničkog pokreta bila je u Deli Ormanu (odnosno u bugarskom Ludogoriu, u sjeveroistočnoj Bugarskoj).⁴⁵ Bedreddinov ustanak u Rumeliji počeo je u ljetnim a završio u zimskim mjesecima 1416. godine. Iste godine dogodio se i ustanak Börklüdže Mustafe i Torlaka Hû-Kemala, a njih je šejh Bedreddin pri svom nastupanju u Rumeliji javno nazivao svojim adeptima koji su podigli ustanak u Anadoliji po njegovoj želi i zapovijedi.⁴⁶

⁴³ Isto, str. 37–38.

⁴⁴ N. Filipović, n. dj., str. 134.

⁴⁵ Isto, str. 581.

⁴⁶ Isto, str. 519, 532.

Nakon poraza ustanika šejh Bedreddin uhvaćen je i obješen u Serezu 18. decembra 1416. godine.⁴⁷ Torlak Hû-Kemal obješen je zajedno s jednim svojim pristalicom. Börklüdže Mustafa uhvaćen je i sa svim njegovim pristalicama koji nisu pali na bojnopolju odveden je u Efes. Prikovan lancima na dasku, razapet na njoj u obliku križa, na jednoj kamili proveden je kroz grad, da bi na kraju bio isječen na komade.⁴⁸

Šejh Bedreddin je u Anadoliji zadobio kao uvjerenog pristalicu šejha Hamida ibn Musa al-Kajserija, poznatog kao Somundi Baba, učitelja Hadži Bajrama Velija.⁴⁹ Somundi Baba je bio i učitelj Omer Dede (Emira Sikkinija), jednog od nastavljača bajramijskog tarikata poslije smrti Hadži Bajrama Velija, a preko Ismaila Mašukija (Oglan šejha), učenika Omer Dede i učitelja Husamuddina Ankarevija, koji je bio učitelj Hamze Balija, Somundi Baba pokazuje se kao spona među muršidima s kojima je povezan Hamza Bali. Ranije smo spomenuli kako se šejhulislam Ebu Suud u svojoj fetvi protiv Hamze Balija poziva na raniju fetvu svojeg prethodnika šejhulislama Ibni Kemala, kojom je 1528. godine osuđen i pogubljen Ismail Mašuki. Ebu Suud također je izdao i fetvu o pristalicama šejha Bedreddina (poslije 1545–1546. godine).⁵⁰

U imenu jednog od junaka romana *Hodža Strah*, Vehaba Koluhije, možda možemo pretpostaviti vezu koju je autor romana želio uspostaviti s Abdul Vehabom Ilhamijom iz Žepča (1773–1821.), sufijskim šejhom i pjesnikom koji u svojoj poeziji, pisanoj na narodnom jeziku, oštro kritizira vjerske velikodostojnike kojima zamjera fanatizam i konzervativizam, iznosi nepravde i zahtijeva borbu protiv nasilja. Esad Baždalić piše da je Ilhamija upravo na način hamzevija smetao sultanu, i upućuje na njegove sklonosti melametu i bajramijama kroz ilahiju:

*Hadži Bajram kad bude tad ćeš vidit
šta bude svaki gjunah otpade.*⁵¹

⁴⁷ Isto, str. 519.

⁴⁸ Isto, str. 551–552.

⁴⁹ Isto, str. 618.

⁵⁰ Isto, str. 635.

⁵¹ E. Baždalić, "Hamzevije u bosanskom tradicionalnom miljeu", *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 49.

Najpoznatija je Ilhamijina pjesma *Čudan zeman nastade*, za koju se smatra da je jedna od posljednjih njegovih pjesama i da je možda bila neposredan povod Ilhamijinog smaknuća:

*Čudan zeman nastade,
sve zlikovac postade,
din-dušmanin ustade;
šta se hoće zaboga?*

*Već takata nestade,
zlo nam svako postade,
dobrih ljudi nestade;
šta se hoće zaboga?*

*Ne ugledaju u čitab,
ne uzimaju hič-dževab,
niti misle na hesab;
šta se hoće zaboga?*

*Ovo trpit' – teška muka,
a još više turska bruka,
munafika stoji huka;
šta se hoće zaboga?*

*Turčin nema amela,
krivda pravdu zamela,
pa se pravda omela;
šta se hoće zaboga?*

*Nasta čudna ulema,
jer ne čine amela,
od njih jedna proloma;
šta se hoće zaboga?*

*Ulemskoga sada hala,
zalud njima gdje god hvala,
vrat slomiše porad mala;
šta se hoće zaboga?*

*Nije kader biti imam,
a kaže se potamam,
jordam čini k'o šeh-islam;
šta se hoće zaboga?*

*Svi veziri pravo sude,
pa i paši dobro bude,
al' murtati krivo gude;
teška muka, zaboga.*

*I kod paša ima ljudi,
Ko je dobar vrlo hudi,
kad je više zlijeh ljudi;
niko ne zna do Boga!*

Tadašnji namjesnik Dželaludin-paša pozvao je Ilhamiju u Travnik, gdje je Ilhamija udavljen u travničkoj tvrđavi. Poetsko viđenje legende o Ilhamiji i njegovim posljednjim danima donosi Rešad Kadić u knjizi *Ilhamijin put u smrt*.⁵² U Ilhamijinoj smrti davljenjem u travničkoj tvrđavi možda možemo naslutiti vezu s davljenjem hamzevije Demira, amidže Vehaba Koluhiye u romanu *Hodža Strah*, a travnička tvrđava pridružuje se drugim tvrđavama u kojima umiru junaci bosanske povijesti i književnosti. Ilhamijino turbe nalazi se u Travniku.

U ovom članku pokušali smo ocrtati osnovne podatke o šejhu Hamza Bali Orloviću, njegovom porijeklu, djelovanju i pogubljenju, kao i o hamzevijskom tarikatu i ishodištu hamzevija u bajramijskom tarikatu i melametu, kroz povezanost šejha Hamze sa šejhovima koji su mu prethodili i koji su najčešće bili pogubljeni u strahu vlasti od njihova utjecaja. Uporedili smo pogubljenje šejha Hamze Balijsa s pogubljenjem Mensura al-Haladža, vidjeli smo da je učitelj Hamze Balijsa Husamuddin Ankarevi bio pogubljen, kao i učitelj Husamuddina Ankarevija Ismail Mašuki. Preko Ismail Mašukija, učenika Omer Dede, koji je bio učenik Somundi Babe, može se Hamzu Balijsa povezati i sa šejhom Bedreddinom, čiji je Somundi Baba bio pristalica. Kroz predstavljanje hamzevija u romanima *Tvrđava Meše Selimovića* i *Hodža Strah*

⁵² R. Kadić, *Ilhamijin put u smrt*, Sarajevo, 1997.

Derviša Sušića pokušali smo pokazati zastupljenost hamzevijskih ideja u bosanskohercegovačkoj kulturi i književnoj tradiciji, što smo povezali s istraživanjima o šejhu Bedreddinu u knjizi Nedima Filipovića *Princ Musa i šejh Bedreddin*. S hamzevijskim idejama u Bosni povezali smo i šejha Abdul Vehaba Ilhamiju iz Žepča, još jednog bosanskog šejha pogubljenog zbog straha vlasti od njegovih ideja i utjecaja u narodu.

SOME EXAMPLES OF THE PRESENCE OF HAMZEVI TARIKAT IN THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN CULTURE

Rosana Ratkovčić

Summary

On the topic of sheikh Hamza Bali and hamzevi tarikat a number of papers have been written, not only on the languages that are spoken in Bosnia and Herzegovina, but also in many world languages. References of hamzevi dervishes in folk tales and legends are countless. Mixing of historical facts and legends, scientific theories and teaching, considering hamzevi tarikat is so frequent as to constitute an integral part of the culture. It would therefore be extremely difficult to write methodologically consistent and scientifically elaborated historical and cultural overview of the role and importance of hamzevi tarikat in the Bosnian-Herzegovinian culture. For this reason, in this article we have chosen to retain only on some examples, focusing on the presentation and role of the hamzevi tarikat in novels *Fortress* by Meša Selimović and *Hodža Strah* by Derviš Sušić.

Key words: sheikh Hamza Bali, bajrami tarikat, melamet, Meša Selimović, Derviš Sušić

Literatura

- Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, Vlastita naklada, 1912.
- Bašagić, Safvet-beg, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, Matica hrvatska, 1931.
- Baždalić, Esad, "Hamzevijske u bosanskom tradicionalnom miljeu", *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 48–52.

- Bečiragić, Adis, “Hazreti Hamza Bali“, *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 16–19.
- Čehajić, Džemal, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, 1986.
- Dervišević, Haris, “Hamza Orlović – Bali“, *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 12–14.
- Filipović, Nedim, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo, Svjetlost, 1971.
- Hadžijahić, Muhamed, “Udio Hamzevija u atentatu na Mehmed-pašu Sokolovića“, *POF*, V(1955), str. 325–330.
- Hadžimejlić, Ćazim, “Šejh Husein Baba Bosnevi“, *Kelamu'l Šifa'*, 1430/2009., br. 20, str. 82.
- Hadžimejlić, Ćazim, “Bayrami and Hamzaviyya Orders in Bosnia-Herzegovina“, *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35., str. 57–64.
- “Hamzevijski tarikat živi“, razgovor prof. dr. Ćazima Hadžimejlića s prof. Baha Dogramandži, *Kelamu'l Šifa'*, IX (1434/2013), br. 35, str. 6–11.
- Handžić, Adem, Hadžijahić, Muhamed, “O progonu hamzevija u Bosni 1973. godine“, *POF*, XX-XXI (1970–71), Sarajevo, 1974., str. 215–227.
- Handžić, Adem, “O progonu hamzevija u sjeveroistočnoj Bosni 1582. godine“, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Muzej istočne Bosne u Tuzli, Tuzla, 1975., str. 33–38.
- Kadić, Rešad, *Ilhamijin put u smrt*, Sarajevo, 1997.
- Kukavica, Edin, *Bajramijje-melamijje Hamzevijje*, Sarajevo, Izdavačka kuća *Sedam*, 2009.
- Selimović, Meša, *Tvrđava*, Sarajevo, Connectum, 2014.
- Selimović, Meša, *Sjećanja*, Beograd, Rijeka, Otokar Keršovani, 1976.
- Sušić, Derviš, *Pobune*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1966.
- Sušić, Derviš, *Hodža Strah*, Zagreb, V. B. Z., 2005.